

Szilágyi Sándor

Az '56-os hagyomány a szamizdat Beszélőben

"Első számunk megjelenése egybeesik az 1956-os magyar forradalom negyedszázados évfordulójával." Ez volt a szamizdat Beszélő legelső mondata, s bevallom: máig elfog valami csöndes, belső ujjongás, ha újraolvasom. Voltaképpen nem is a mondat, hanem a mondatvégi írásjel miatt: egyszerű pont, amely 1981 őszén egy viszonylag egyszerű ténymegállapítás végére került.

Mi, a szamizdat Beszélő szerkesztői (kicsit talán az olvasóink nevében is) egy bejelentést kürtöltünk világgá vele: a magunk részéről ezennel fölmondtuk a negyedszázados hazugság, a kádári "közmegegyezés" játékszabályait. Magyarán: hülyének tettük magunkat. Úgy tettünk, mintha mi sem volna természetesebb annál, mint hogy a dolgokat annak nevezzük, amik: a forradalmat forradalomnak, a válságot válságnak, a cenzúrát cenzúrának. S hogy megemlékezzünk a forradalom mártírjairól, a bebörtönzöttekről és kivégzettekről, s nem hallgatjuk el a gyilkosok nevét sem. Úgy tettünk, mintha nem tudnánk, hol élünk: Kádár János, Aczél György, Knopp András, E. Fehér Pál meg a többi neves és névtelen senki Magyarországon.

Pedig hát: nagyon is tudtuk, hol élünk. Én legalábbis egészen a Nagy Imre-újratemetésig abban

a skizofrén lelkiállapotban tettem a dolgom, hogy az én életemben egészen biztosan semmi nem valósulhat meg mindabból, amit helyénvalónak gondolok: a szovjet csapatok kivonulása, a nemzeti függetlenség, az egypárt- és tanácsrendszer fölszámolása, a független munkavállalói érdekképviselések s a területi, szakmai, tudományos és kulturális önkormányzatok rendszere, a szólás, gondolat, vallás és utazás szabadsága, az állam és az egyházak elválasztása. Mindaz, amit Bibó István és az 1956-os magyar forradalom szellemi és politikai örökségének tudtam, és amihez a mai napig lélekben hűséges vagyok.

S amely örökség ébrentartását szerkesztőtársaimmal együtt az egyik legfontosabb feladatunknak tartottuk: a szamizdat Beszélőnek nem volt talán egyetlen száma sem, amelyben ne esett volna szó az '56-os forradalomról, a megtorlásról, a Kádár-rendszer alapjairól.

Témakörök

Először is számos fontos dokumentumot adtunk közre a korszakból. Ilyen volt mindjárt az első számunkban A Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslata, amelynek - szerintünk - "egyik szövegezője Bibó István volt", majd ehhez kapcsolódóan a Bibó-Farkas Ferenc-féle Memorandum, végül az Ítélet Bibó István és társai perében. Donáth Ferenc több Nagy Imrével kapcsolatos dokumentumot adott át közlésre szerkesztőségünknek, de a Nagy Imre-kör szerepével kapcsolatosan közzétettünk más dokumentumokat is. Közzeltük továbbá a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács, a Petőfi Kör, a vidéki (csurgói és kunszentmártoni) forradalmi bizottságok és nemzetőrségek dokumentumait. Mécs Imre is nálunk tette közzé először a kivégzettek listáját, Rainer M. János és a Katalizátor Iroda kutatómunkájának eredményét, amelynek kopár tényközléseit - név, foglalkozás, élt... - Nagy Imréék újraterjesztésén egy ország könnyezte meg.

A közlemények másik körében a forradalom egykori szereplőinek visszaemlékezéseit adtuk közre; Rácz Sándor, a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács elnöke, Erdei Sándor, az Írószövetség főtíkája, Vizinczey István, a Sztálin-szobor ledöntésének egyik megszervezője, Kovács Andor, a Csurgói Járási Nemzeti Bizottság elnöke, Péterfi Miklós, az Újpesti Nemzeti Bizottság tagja, Vásárhelyi Miklós, a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke és Németh István Párizsban élő mérnök, egykori felkelő voltak a visszaemlékezők, s jelen sorok íróján kívül Csalog Zsolt, Kőszeg Ferenc, Kozák Gyula és F. Havas Gábor az interjúk készítői. E visszaemlékezések sorából ki kell emelnem Eörsi István Ürügyeim és az Emlékezés a régi szép időkre című sorozatait, itt ugyanis már másról: a szerző személyes emlékeinek irodalmi természetű és főleg irodalmi értékű feldolgozásáról van szó - mint ahogy Petri György Nagy Imréről című verse és az Egy kevésbé vizsgált, ám lényeges hőtípus című verspublicisztikája is legújabb irodalmunk maradandó alkotásai közé tartozik.

Eörsi visszaemlékezései átvezetnek bennünket a közlemények harmadik körébe: szomorú kötelezettségünk volt, hogy elbúcsúzzunk a halottainktól. Maga Eörsi is mindenekelőtt a hajdan kivégzett vagy idő előtti halálba hajszolt barátai: Angyal István, Gáli József, Cserbakői Endre, Obersovszky Gyula emberi és történelmi alakjának állít emléket érzelmesen okos, az öniróniát a történelmi pátoosszal egészségesen vegyítő visszaemlékezéseiben. Lapunkban Bali Sándor nekrológiát Kis János, Haraszi Sándorét Kardos András, Péterfi Miklósét Mécs Imre, Nagy Lajosét Krassó György, Cserbakői Endréét Litván György, Donáth Ferencét Radnóti Sándor, majd a sírkőavatáson mondott beszédekben Vásárhelyi Miklós és Ludassy Mária öntötte személyesen közösségi, a túlélők lelki, szellemi és politikai-erkölcsi összetartozását is megfogalmazó formákba.

Beszámoltunk továbbá azokról a kezdetben csak magánlakásokon, később az egykori

történelmi helyszíneken tartott utcai megemlékezésekről is, amelyekkel próbáltuk tudtára adni a hatalomnak: '56 emléke elevenen él a társadalomban. Ezzel kapcsolatban be kellett számolnunk a hatóságok megtorló intézkedéseiről is. Kerek évfordulókon tematikus számaink jelentek meg: a Beszélő 8 (1983) Nagy Imre és társai kivégzésének, a megtorlás szimbólumának állít emléket, a Beszélő 18 (1986) a forradalom 30. évfordulójának, a Beszélő 19 pedig "az '56-os forradalom leverését követő restauráció és a mai politikai válság összefüggéseit keresi" - s a következő számunk, a Társadalmi szerződés le is vonja eme összefüggés tanulságát: "Kádárnak mennie kell!"

1988-tól, a Beszélő 24 megjelenésétől kezdve fényképeket is tudtunk már közölni. A legelső archív képen, amit közreadtunk, Nagy Imre és Kádár János ül békésen egymás mellett valami ünnepélyen, egyforma kalapban, egyforma ballonkabátban, egyformán kulcsra zárt kézzel... Az ember szinte várja, hogy Kádár megtöri ezt a tökéletes szimmetriát: átnyúl, megragadja társa karját, és a csuklójára kattintja a bilincset. Közöltünk képeket a Horus Archívum amatőr '56-os felvételei közül is: a szétlőtt Práter utcáról, a játszótéri vasrakétába fölráncigált vöröscsillag-darabbal játszadozó suhancokról (Danis György barátom adta hozzá a képaláírást: Ebadta csillagásza!), a városszerte szanaszét heverő kilőtt tankokról. A Nagy Imre-per kivégzett áldozatai mellett közöltük Onestyák László segédmunkás fényképét, akit 20 évesen végeztek ki, Tumbács Ákos segédmunkását, akit 24, Mansfeld Péter ipari tanulóét, akit 18, Szabó Lajos gépmunkását, akit 29, Batonai István targoncását, akit 29 és Batonai László segédmunkását, akit 30 évesen ért utol a megtorlás. Közöltünk továbbá felvételeket a különböző ellenzéki tüntetésekről is, amelyek "témájuktól" függetlenül, mondhatni zsigeri reflexszel, mindenkiben azt a bizonyos napot idézték föl.

Az '56-os magyar forradalom és a bibói örökség

Akár jelképesnek is mondhatnánk, hogy a szamizdat Beszélő egy feledésbe merült Bibó-dokumentum újraközlésével és Szabó Miklósnak a Bibó Emlékkönyvről írott ismertetésével indult útjára, s hogy az utolsó számunk megint csak Bibó István nevével: a Bibó-Göncz-Regéczy-per ítéletével zárult. De mi volt közöttük? Mennyiben fonódott össze a Beszélőben az 1956-os forradalom ügye Bibó István szellemi örökségével? A felszínen, mint láttuk, úgyszólván sehogy, hiszen ennél jóval szélesebb kontextusban beszéltünk a forradalomról - a dolgok mélyén azonban nagyon is, s ez nem volt véletlen.

A mélyebb összefüggés a korszakban rejlett: abban, amihez képest mi "hülyének" tettük magunkat. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy a Beszélő politikai programcikkei, különösen Kis János elemzései előtt kétféle politikai közbeszéd létezett Magyarországon: egy hivatalos és egy a múltból átörökölt, föld alá szorított. Egyfelől a "létező szocializmus" és a reformmarxizmus fűrészpóros nyelve, másfelől az antikommunista, polgári radikális, szocdem vagy éppenséggel ókonzervatív, kissé elavult nyelvezetek. Fogalmazhatnánk úgy is: akik elutasították a Kádár-rendszert, jobbra csak valami elavult eszmerendszer és/vagy a politikai vágyálmok nyelvén tudták elképzelni a közeljövőt. És ez baj volt, nagyon nagy baj: Kenedi János korabeli publicisztikája írja le talán a legplasztikusabban, hogy az avíttas nyelvhasználat és észjárás mily könnyedén simult bele a kádárista értelmiség önigazoló, álellenzéki dumáiba és lapító, "kibekkelő" magatartásába.

A Beszélő nemcsak a félhivatalos "reformer", hanem a kávéházi - sziszegve antikommunista, ám teljességgel ártalmatlan - "politizálást" is elutasította, és ebben mutatkozott meg igazán a radikalizmusa. Ez ugyanis nem a szavak, hanem a gondolat, a szellem radikalizmusa volt. Ahelyett, hogy azt mondtuk volna: addig itt kár bármin is gondolkodni, amíg nem mennek ki az

oroszok, nem szűnik meg az egypártrendszer, nem mondják föl a KGST-t, azt mondtuk: nagyon is van min gondolkodnunk - mert nem mennek ki az oroszok, nem számolják föl az egypártrendszert, nem lépnek ki sehonnan, viszont tönkreteszik az országot, az országunkat. Bibó István szellemi öröksége tökéletesen beleillett ebbe a törekvésünkbe: miközben hibátlanul demokratikus alapelveken nyugodott, s mellébeszélések nélkül fogalmazta meg bírálatát Rákosiék és Kádárék politikai rendszerével szemben, e rendszerekből a kiutat nem a múltba, a horthysta Magyarországhoz és annak egykori ellenzékeihez való visszakanyarodásban kereste, hanem a jövő kizsákmányolás- és uralommentes (an-archista) társadalmában. Bibó így ír '56-ról: "a század egyik legizgalmasabb szocialista kísérletének az indulása volt az, amit a szovjet tankok szétlőttek". Nem tudom, szerkesztőtársaim osztották-e ezt a nézetét, vagy sem; én mindenesetre a mai napig így: szocialista forradalomként gondolok '56-ra. (A félreértések elkerülése végett szeretném leszögezni: ennek a szocializmusnak semmi köze nincs sem a kádári, sem a bankár miniszterelnök-jelölttel parádézó mai "szocialista" párthoz.) S mivel Bibónak határozott elképzelései voltak a jövőről, úgyszólván minden helyzetben tudott kompromisszumot följánlani a hatalom birtokosainak - ugyanis ő nem a "zéró összegű", a "mindent vagy semmit" típusú játszmákban gondolkodott, hanem a kooperatív, nem zéró összegű, "a foglyok dilemmája" típusú játszmákban. Képletesen szólva: jobb olyan helyzetre törekedni, amelyben a maximálisan megnyerhető 10 pontból a két fél 5-5 (vagy 3-7, vagy akár csak 3-3) pontot ér el, de azt garantáltan, semmint olyanra, amelyben az egyik fél biztosan elveszít mindent - mert egyikük sem tudhatja, nem épp ő lesz-e az, aki mindent elveszít. Ha nagyon lecsupaszítom, a szamizdat Beszélő voltaképpen ezt próbálta megértetni a hatalom birtokosaival, s ami még fontosabb: a politizáló értelmiséggel is. Politikai kultúrát és nyelvet próbált teremteni. Nem nehéz fölismerni, hogy Kis János - s vele egyetértésben szerkesztőségünk - ebben a Kuron-Michnik-féle "önkorlátozó forradalom" magyar változatát igyekezett megformulázni; ha újraolvassák a Társadalmi szerződést (Beszélő 20), megértik, mire gondolok. Szerintem ez intellektuális és politikai szempontból is radikálisabb tett volt, a higgadt érvelés dacára, mint a kommunistaellenes - ma így mondanánk - "anyázás".

Kitérő a radikalizmusról

De vajon radikálisabb volt-e annál is, amit az ún. radikális ellenzék - Krassó György és köre: Mikes Tamás, Talata József, Nagy Jenő és Zsille Zoltán, részben az Inconnu csoport - képviselt? Az a véleményem: igen. Ezt azért hozom szóba, mert létezik egy olyan beállítás (Csizmadia Ervin is erre épít monográfiájában), mely szerint mi, az ún. Beszélő-kör lettünk volna a "mérsékelt ellenzék", s a "radikálisokkal" szembeni különbség épp az 1956-os forradalom megítélésében mutatkozott volna meg. Ezt akár egy kézlegyintéssel is elintézhethetnénk, mert ügyetlen zszurnaliszta fogás az egész: az ellenzék történetét a párttörténetírás mintájára, "frakciók" harcaként iparkodik bemutatni, s ennek érdekében erőszakot tesz a történeteken. Egyrészt erősen túldimenzionálja az ún. radikális csoport jelentőségét, úgy állítja be, mintha politikailag reális alternatíva lett volna az "ötvenhatosság", másrészt elhallgatja, mert nem illik bele a képbe, hogy a Beszélő a legelső számától kezdve folyamatosan napirenden tartotta a forradalom ügyét, harmadszor - megengedhetetlen módon - térben és időben, mindannyiunkra, illetve a tárgyidőszakra is kiterjeszti annak "jelentőségét", hogy a Beszélő tíz szerkesztője közül ketten nyolc-tíz évvel a lap indulása előtt marxista nézeteket vallottak. Mondom: akár nyugodtan legyintheznénk is ennyi csúsztatásra, hisz nagyon kilóg a lóláb - de lássuk inkább, valójában miről is volt szó.

Krassó és köre, hiába ragasztották önmagukra ezt a címkét, voltaképpen nem radikálisok,

hanem akcionisták voltak: a hatóságokat és az értelmiségi közvéleményt egyaránt provokáló politikai akciókban, gesztusokban és jelképekben nyilvánították ki az antikommunista, a Kádár-rendszert elutasító meggyőződésüket. '56 megítélésében pedig az jellemezte őket, hogy kiadványaikban élesen bírálták a Nagy Imre-kör forradalom alatt tanúsított magatartását (összemosva a kör különböző szereplőinek eltérő szerepét), továbbá élt bennük egyfajta felkelő- és melósromantika is, összekapcsolódva a bázisdemokrácia adorálásával, a többpártrendszerű parlamentarizmus elutasításával.

Nem kívánom tagadni a különbségeket a kétféle mentalitás között, de ezek egészen biztosan nem a "mérséklet" (a gyávaság finomkodó megnevezése) és a "radikalizmus" dimenziójában helyezhetők el. Ami az '56-tal kapcsolatos akciókat, megemlékezéseket, tüntetéseket és aláírásokat illeti: ezek szimbolikus jelentőségével a lefojtott politikai közegben mi is tisztában voltunk - nem tudok róla, hogy bármelyikből is kivontuk volna magunkat. S arról sem tudok, hogy ne a legnagyobb tisztelet és megbecsülés hangján szóltunk volna a felkelőkről - ám a szerepüket nem mitizálni, hanem megérteni igyekeztünk. Mint ahogy a Nagy Imre körébe tartozók magatartását is előbb megismerni, majd megérteni akartuk, s csak mindezek után megítélni. A Beszélőből oldalakon át idézhetnék példákat ennek igazolásául, akár a saját írásaimból is.

Ám, hogy ne bújjak a többes szám személytelensége mögé, hadd mondjam meg, amit erről annak idején gondoltam, s amit ma is érvényesnek hiszek: Krassó személyes bátorságát nagyra tartottam, de az általa képviselt ötvenhatosság és forradalmi romantika a szememben ugyanolyan - persze: ellenkező előjelű - idealisztikus, a történeteket meghamisító, s így a tanulságokban is félrevezető megközelítés volt, mint a hivatalos álláspont. Azt gondoltam, hogy a kádárizmus bűvköréből úgy egészen biztosan nem tudunk kitörni, ha a velünk rokonszenvező, a nyílt ellenzékiiséget ugyan bármilyen okból nem vállaló, de mégiscsak véleményformáló értelmiséget az örök forradalom emlék- és vágyképével provokáljuk. Ezért, s nem másért írtam a forradalom 30. évfordulóján (Beszélő 19): "az volna jó, ha elfelejtenénk '56-ot mint politikai programot", hiszen "ma sem tudnánk mást mondani, mint egykor; ám ma nem mondhatjuk ugyanazt, mint egykor. Mit kell hát mondanunk? Vagy semmit - vagy mégis valami mást." Épp azért javasoltam, hogy "legyünk az emberi jogok őskeresztényei", hogy ezen a kerülő úton minél többet megőrizhessünk a forradalom eszméiből.

A munkástanácsok

1983 tavaszán, a Beszélő 7-ben jelent meg az interjúm Rácz Sándorral, a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács legendás, a történeti napokban-hetekben mindössze huszonhárom éves elnökével. Rácz nem akármire vállalkozott ezzel az interjúval: sajtótörténeti esemény volt ez, hiszen ez volt az első eset, hogy a forradalom egyik Magyarországon élő vezetője nyilvánosan megszólalt, és hitet tett a forradalom mellett. Persze, valamit azért mi is kockáztattunk, nem is keveset. A megtörhetetlen Ráczot annyira gyűlölték egykori rabtartói, s személy szerint Kádár János is (minden oka megvolt rá, hiszen ő hívta be Ráczot a Parlamentbe "tárgyalni", valójában azért, hogy ott a pribékjei kényelmesen letartóztathassák), hogy félő volt: a szervek komolyan ránk szállnak az interjú megjelenése miatt. Ez végül nem következett be - jellemző módon "csak" a beszélgetőpartneremet zaklatta a politikai rendőrség, jó egy évig.

A jegyzeteim alapján készült interjúban igyekeztem megrajzolni Rácz Sándor portréját, s egyúttal bemutatni a Központi Munkástanács politikai törekvéseit és fölszámolásának történetét is. Hogy ez mennyire sikerült, annak megítélése nem az én feladatom - azt viszont bizton

állíthatom, hogy nemcsak nekem volt fontos, hogy ez az interjú megjelent. Hiszen a Szolidaritás megalakulása óta az ellenzékben mindenki valamiféle független szakszervezeti mozgalomban gondolkodott (pártalakításra egészen a legutolsó időkig még gondolni sem lehetett), s ennek Magyarországon az '56-os munkástanácsok voltak a kézenfekvő előképei. A független munkavállalói érdekképviselő ügye olyan téma volt, amelyet a rendszerváltásig következetesen képviselt a szamizdat Beszélő, majd a politikussá lett szerkesztőtársaim közül Kis János, Solt Ottilia, Havas Gábor és Kőszeg Ferenc pár évig még azután is. Addig, amíg a munkavállalók független szakszervezetei, nem kis kormányzati nyomásra és manipulálásra, végképp ellehetetlenültek - ez azonban már egy másik, szomorkás történet.

Az '56-felejtés

Az meg már egyenesen botrány, hogy amikor már reális politikai program lehetett volna az '56-os forradalom legtöbb követeléséből, a történelem szemétdombjára került. Mert hiába ünneplik agyon, ha egyszer a szellemiségéről, különösen az önigazgatás eszméjéről, hallani sem akarnak. A forradalom veteránjainak tisztességes erkölcsi és anyagi kárpótlás helyett kétes célú politikai szerepeket kínáltak, bunkónak használva őket. Sajnos, ebbe a szerepbe még olyanok is belecsúsztak, mint Rácz Sándor, nem is beszélve a kisebb kaliberű figurákról, mint Dénes János, aki bohócként vonult le a politika porondjáról, holott '56-ban játszott szerepe ennél jóval többre predesztinálta. Nem kerülgetem a forró kását: én ebben a machinációban elsősorban Antall József keze munkáját látom, mint ahogy abban is, hogy a III/III-asok ügyét is a politikai ellenfelei sakkban tartására használta föl ahelyett, hogy az ügynöklista nyilvánosságra hozásával kinyomta volna ezt az elmérgesedett pattanást. Persze, ehhez kellett az egész politikai elit tevőleges vagy hallgatólagos egyetértése is: a rendszerváltás óta elég változatos volt a politikai felállás ahhoz, hogy mindkét - egyébként összefüggő - ügyben érdemi változások történjenek, ha ezt bárki is komolyan akarta volna.

Azon nincs mit csodálkozni, hogy a jobboldali politikusok meg a talpnyalók a történelemhamisítástól sem riadnak vissza, ha '56 ügye szóba kerül, hisz egyéb ügyekben sem túl gátlásosak. Nemcsak a reformkommunisták forradalomban játszott szerepét igyekeznek negligálni, de mindent elkövetnek azért is, hogy a demokratikus ellenzék sohasemvoltnak, visszamenőleg is nem létezőnek nyilvánítsák. Ki temette el Nagy Imrét? Ki más, mint Orbán Viktor, egy szál magában? És persze a nép, aki már akkor tudta, ki az ő igaz vezére. Azon sincs mit csodálkozni, hogy az MSZP politikusainak száját mind mostanáig még egy halkan elrebegett "bocs, srácok!" sem hagyta el sem a forradalom megtorlásáért, sem az ellenzék gumibotozásáért, sem a többiért. Azon talán már volna mit csodálkozni, hogy mi, az egykori demokratikus ellenzék tagjai miért nem tudtuk megőrizni a forradalom igaz emlékét az enyészettől, s miért engedték át ezt a témát (is) a jobboldalnak. Egyszer talán majd eljön az ideje, hogy megvonjuk ennek a mérlegét is - ki-ki a magáét.

Én most mindössze arra szerettem volna emlékeztetni: a szamizdat Beszélőnek nem volt talán egyetlen száma sem, amelyben ne esett volna szó az '56-os forradalomról.